

Віктор ОГНЕВ'ЮК

Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти

Освіта ще з найдавніших часів як сфера, де відтворюється суспільство, завжди привертала і продовжує привертати увагу дослідників. Але, як це не парадоксально, наукового напрямку, що всебічно досліджував би освіту, немає й досі. У наш час, коли цивілізаційний розвиток суспільства дедалі більше стає залежним від рівня освіченості кожного його члена, уміння гармонійно жити з природним середовищем і вміння користуватися досягненнями науки та новітніми технологіями, дослідження освіти має стати одним із важливих наукових пріоритетів. Феномен освіти визначається її впливом на розвиток людини та суспільства. XIX і XX ст. переконливо довели, що тільки те суспільство, яке дбає про створення умов для особистісного розвитку людини, для її соціалізації та ідентифікації як члена цього суспільства, може забезпечити відтворення цивілізаційних засад свого функціонування та розвитку.

Людина, як вважає П. Слотердайк, наділена пристрасним потягом до «ідентичності». «У нас, — зазначає він, — начебто запрограмований формальний Ніхто — як носій наших соціальних ідентифікацій» (Критика цинического разума / Петер Слотердайк; пер. с нем. А. Перцева; испр. изд-е. — Екатеринбург: У-Фактория, М.: АСТ Москва, 2009. — С. 139). Тому людина завжди прагне до перетворення народженого Ніхто в ідентифіковане «Я». І освіта супроводить процес формування «Я». Долучаючи кожне нове покоління до цивілізаційного контексту, освіта забезпечує наступність суспільного розвитку та примноження культурного досвіду відповідно до викликів, які постійно змінюються. При цьому варто зазначити, що кожне нове покоління має витрачати час і зусилля на засвоєння надбань усіх попередніх поколінь, але у значно більших масштабах. У живому організмі суспільства освіта є аналогом змістового ланцюжка спіралі ДНК в організмі людини, оскільки трансформує життєво необхідну інформацію у тілі суспільства, а геномами, що розшифровуються кожним індивідом, виступають найкращі взірці духовності, культури, науки і практики.

Процес «духовного народження» людини постійно стикається із внутрішнім опором, проходить крізь періоди криз та нових ініціацій. Такі процеси відбуваються і у сфері освіти, оскільки вони складаються з багатьох суб'єкт-суб'єктних взаємодій.

Отже, необхідність всебічних і системних досліджень сфери освіти на основі інтеграції та поєднання зусиль різних наукових галузей, спрямованих на вироблення найефективніших як особистісних, так і суспільних освітніх стратегій, стає очевидною потребою. Філософи, історики, соціологи, економісти, культурологи, політологи, психологи, футурологи і насамперед учені-педагогі, зосереджуючись на дослідженнях у сфері освіти, зможуть знайти найоптимальніші шляхи ідентифікації «Я» і цивілізаційного відтворення суспільства та його переходу на інтелектуально вмотивований шлях розвитку.

Здійснювані філософією дослідження у сфері освіти підняли ідею освіти до рівня вселюдського феномену, проте філософія не досліджує специфічних проблем, що належать до інших галузей знання, якщо, звичайно, вони не стосуються загальних тенденцій розвитку. Зосереджуючись на дослідженні феномену освіти, розвитку її ідей, цілей і результатів освіти, філософія як наука теоретико-методологічного спрямування забезпечує осягнення найбільш сутнісних проблем і взаємозв'язків у сфері освіти, відкриваючи широкий простір для формування нового наукового напрямку — освітології. На цій науковій магістралі філософія не тільки зберігатиме, а й посилюватиме свій вплив у пізнанні освіти, оскільки тільки вона здатна осягнути її цілісність.

Поняття «філософія освіти» вперше з'явилося у другій половині XIX ст., коли в розвинутих країнах Європи і в США сформувалися національні системи освіти, але як галузь знання вона формувалася впродовж XX ст. і продовжує формуватися на початку XXI ст. Саме в цей період освіта набула визначального впливу на суспільні трансформації, а наука обґрунтувала необхідність її пріоритетного розвитку.

Дискусії щодо статусу і змісту філософії освіти, які розгорнулися у другій половині XX ст., не вщухають і досі. Складнощі в її становленні та утвердженні значною мірою пов'язані із композицією дуалізму — філософією та освітою, що спричиняє певну невизначеність предметного поля досліджень, а отже й дискусії з цього приводу серед різних філософсько-освітніх напрямів. Особливо гостро проблеми філософії освіти обговорювалися в англо-американському середовищі у другій половині XX ст. Так, у США представники аналітичної філософії освіти під час щорічних зустрічей Товариства філософії освіти

ОСВІТА —
XXI СТОЛІТТЯ

змушені були вести дискусії в готельних номерах, оскільки феноменологи не допускали їх до участі в програмах конференцій. З 1966 р. після впровадження серед філософів принципу «живи і дай жити іншим» становище змінилося. Але залишилася проблема різного розуміння філософії освіти представниками основних філософських шкіл.

Значні дискусії щодо філософії освіти у другій половині ХХ ст. розгорнулися між течіями аналітичної філософії, екзистенціалізму, експерименталізму, марксизму, неолібералізму, позитивізму, постмодернізму, прагматизму, психоаналізу, фемінізму, феноменології тощо. Представники аналітичної філософії сформулювали ставлення до освіти як практичного мистецтва, що спирається на наукове підґрунтя і сприяє просуванню учня до істинного знання та розвиває його раціональне мислення. Адже розвиток розумових здібностей для прихильників аналітичної філософії є найбільшою цінністю в освіті.

Експерименталісти за базову основу прийняли парадигму ефективних форм діяльності, що має забезпечувати високу якість та глибину набутих знань. Найрадикальнішою формою експерименталізму став соціальний реконструктивізм, що скеровує до перетворення навчальних закладів у провідні центри перебудови суспільства.

В екзистенційній філософській рефлексії освіта є процесом розвитку вільних і самоактуалізованих особистостей. Відтак пізнання сутності людини, опора, як говорили софісти, на своє «Я» та розкриття морального «Я» для екзистенціалістів — це платформа в розвитку освіти. Завоювання внутрішньої духовної свободи кожною окремою людиною є головною цінністю екзистенційної філософії освіти.

На філософію освіти другої половини ХХ ст., як стверджує Стенфордська енциклопедія фі-

лософії, найбільше вплинули праці Річарда Пітерса, Пола Хірста та Ізраеля Шеффера.

Професор філософії освіти в Інституті педагогіки Лондонського університету Річард Пітерс є одним з класиків аналітичної філософії. Його концепція освіти вибудована на ціннісній структурі освіти та її формуючій функції. У своїй праці «Етика і освіта» він інтерпретує поняття «освіта» як передання справді цінного знання морально прийнятними способами. Освічена людина, за Пітерсом, повинна мати цілісний обсяг знань, тобто володіти понятійною схемою, а не ізольованими вміннями та навичками; навчитися використовувати знання, наприклад з історії, у сприйманні архітектури; мати власну позицію, тобто здатність застосовувати наукове розуміння в широкому контексті світосприйняття.

Пол Хірст — професор Кембриджського університету є одним із провідних учених з питань глобалізму та його впливу на розвиток сучасного суспільства. Головний його науковий посыл — це спроба переконати провідні еліти в тому, що суспільство не є безпорадним перед неконтрольованими глобальними процесами. Значну роль у цьому він відводить освіті, де формується світогляд провідних еліт. Хірстові належать різнопланові дослідження життя сучасного суспільства: від проблем представницької демократії до питань влади і війни у ХХІ ст.; соціальних прав, статистики і плюралізму. Крізь призму розглядуваних П. Хірстом проблем постає модель сучасної освіти в контексті соціального реконструктивізму.

Одним з яскравих представників аналітичної філософії є Ізраель Шеффер — професор Університету в Ідіанополісі, автор відомої в англomовному світі праці «Наука і об'єктивність». Він обстоює погляд на освіту як процес інтерпретації змісту, завдяки чому й досягається істина

та усвідомлюється її значення. Отже, школи повинні стояти осторонь життя.

Як бачимо, філософія освіти в англо-американському просторі стала однією з найбільш плюралістичних наукових дисциплін. Вона об'єднала індивідуальні дослідження, різноманітні філософські школи і течії з властивими для них інтелектуальними рефлексіями щодо освіти. У різних країнах світу (Нідерланди, Німеччина, Росія, США, Франція, Японія тощо) науковці напрацювали свої специфічні традиції та шляхи інституалізації філософії освіти в академічну науку. Протягом останніх двох десятиліть за межами України питанням філософії освіти присвячено чимало наукових праць. Стали видаватися кілька міжнародних наукових журналів — *Educational Philosophy and Theory* (Освітня філософія та теорія), *Educational Theory* (Освітня теорія), *Journal of Philosophy of Education* (Журнал з філософії освіти), *Studies in Philosophy and Education* (Вчення з філософії та освіти), *Theory and Research in Education* (Теорія та дослідження в освіті.)

Як показує аналіз публікацій зарубіжних філософів, на теренах філософії освіти відбувається своєрідна війна інтелектуальних парадигм. Представники школи аналітичної філософії освіти вважають постмодерністські праці малозрозумілими, а постмодерністи, як правило, не визнають наукових підходів своїх опонентів. Як наслідок галузь філософії освіти стала ще більш невизначеною. Дискусія розгорталася не тільки довкола питання, що є філософією освіти, а й питань хто і чому вважається філософом освіти, чи є потреба у філософії освіти в контексті постмодернізму та ін. Це свідчить про наявність плюралізму думок і про концептуальну невизначеність. Такі дискусії були започатковані 1969 р., коли світ побачила праця угорського філософа-марксиста

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

Д. Лукача «Що таке філософія освіти?»

Проте найвпливовішою залишалася аналітична школа філософії освіти. Започаткована Платоном аналітична традиція філософії освіти набула сучасної інтерпретації завдяки праці С. Д. Харді «Правда і брехня в освітній теорії», що видавалася у 1941 та 1962 рр. і була зосереджена на критичному аналізі принципу природовідповідності в навчанні та вихованні дітей, зокрема праць Дж. Дьюї. Харді, як і відомий засновник кембриджської школи аналітики Л. Вітгенштайн, звертав увагу на логіко-лінгвістичні особливості аналізу досліджуваних явищ і процесів, адже за твердженням Вітгенштайна: «Мета філософії — логічне пояснення думок», а її підсумок — «не «філософські судження», а пояснення суджень» (Вітгенштайн Людвіг. *Tractatus Logico-Philosophicus*; Філософські дослідження. — К.: Основи, 1995. — С. 4). Аналітична філософія освіти, яка домінувала в англomовному світі до 70-х років минулого століття, через свою зосередженість на мовному аналізованні, зазнала гострої критики й поступилася новим підходам — індивідуалізму, комунітаризму, громадянській освіті, інклюзивному навчанню тощо. З початку 1990-х років філософія освіти англomовного світу вийшла на якісно новий рівень, а наукові дослідження в цій галузі стали більш співзвучними із проблематикою загальної філософії.

Філософія освіти у своєму новому форматі кінця ХХ ст., прирівнювалася до інших прикладних галузей — філософії права, філософії науки, філософії медицини тощо. Привертає увагу те, що дуальна природа філософії освіти, оскільки, як зазначалося вище, вона є похідною від двох складових — філософії та освіти, традиційно пов'язаних з теорією та практикою — базовими філософськи-

ми питаннями (на зразок природи знань), дедалі більше впливає на проблематику наукових досліджень. Філософи освіти стали перейматися і більш специфічними проблемами, що впливають з освітньої практики. Отже, більшість базових проблем філософії освіти були спрямовані на з'ясування питань: Що є первинними цілями та визначальними ідеалами освіти? Що є визначальним критерієм для оцінювання освітніх зусиль, інститутів, освітньої практики та результатів освітньої діяльності?

З'ясування поставлених питань в англomовному філософському середовищі дало новий поштовх для розвитку філософії освіти та пожвавило дискурс стосовно предметного поля досліджень. Найчастіше філософія освіти постає як учення про мету, процес, природу, ідеали та результати освіти. Вона розглядається як галузь прикладної філософії, що бере початок від традиційних галузей філософії (онтології, етики, епістемології тощо) та їх підходів для того, щоб порушити питання про освітню політику, людський розвиток, теорію навчального змісту.

Та все ж філософія освіти продовжує тяжіти до всеохопності, що пояснюється багатогранністю сфери освіти та невичерпною кількістю питань, які можуть бути цікавими для філософії, що дає нові підстави для її критики. У 2003 р. Д. Куррен зробив спробу узагальнити усі напрацювання в галузі філософії освіти, як наслідок — його книга «Компаньйон філософії освіти» має 45 розділів та понад шістьсот сторінок тексту. Прагнення всеохопності, що є притаманним для філософії освіти, стало майже нездоланною перешкодою в її розвитку. Упродовж останнього десятиліття у США намітилася тенденція спрямування філософії освіти у процесуальну складову освіти. Але за будь-яких обставин процесуальні пи-

тання навчання не можуть бути пріоритетом філософії освіти, а такий відомий дослідник, як Кларк Керр вважає, що питання освітнього процесу загалом не є предметом наукового дослідження. Це аргументується тим, що освітній процес — «нормативна ініціація». Така позиція спростовується численними дослідженнями вчених педагогів, зокрема українських. Але означене засвідчує, що філософи освіти доволі часто перетинають межі суміжних галузей знання, зокрема педагогіки. Причиною цього є предметна невизначеність філософії освіти, характерна як для зарубіжних, так і для вітчизняних філософських шкіл.

На східноєвропейському освітньому просторі проблематика філософії освіти також не залишилася поза увагою дослідників. Одним з перших у форматі філософії освіти стало видання відомого російського філософа і вченого-педагога С. Й. Гессена «Основи педагогіки. Вступ до прикладної філософії». У вступі він зазначає: «Завдання цієї книги — з'ясувати поняття і суть освіти» (Основи педагогіки. Введення в прикладну філософію / Отв. ред. і сост. П. В. Алексеев. — М.: «Школа-Пресс», 1995. — С. 89. Перше видання, 1923 р.). Освіта, у його розумінні, є нічим іншим, як культурою індивіда. Як бачимо, розставлені акценти цілком відповідають сучасному розумінню досліджуваних філософією освіти проблем. Розуміння філософії освіти як прикладної філософії близьке до американської та британської філософських шкіл. Про різне бачення філософії освіти, а також заперечення цієї галузі наукових знань російськими дослідниками сказано достатньо. Російський учений Б. Гершунський, на відміну від багатьох своїх колег, не вважає філософію освіти прикладною філософією. Він стверджує: «Це цілком самостійна галузь наукових знань, фундаментом яких є не стільки загально-

ОСВІТА —
XXI СТОЛІТТЯ

філософське вчення, скільки об'єктивні закономірності розвитку власне освітньої сфери в усіх аспектах її існування. Філософія освіти, асимілюючи усі ці знання у їх найбільш загальному концептуальному вигляді, є за своєю сутністю науково обґрунтованою і загальною науковою парадигмою...»

Філософія образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). — М.: Изд-во «Совершенство», 1998. — С. 89). Проте далеко не всі російські філософи поділяють твердження Б. Гершунського щодо єдиної філософської парадигми освіти.

В українській філософській думці питання єдиної філософської парадигми освіти не ставиться, навпаки пропонується враховувати наявність міжпарадигмального освітнього простору як явища характерного не тільки для трансформаційних, а й суспільств з ліберальними цінностями (Огнев'юк В. О. Освіта міжпарадигмального періоду. — К.: Нова парадигма, 2005. — № 50. — С. 36-48). Загалом українські вчені не дали загальноприйнятого тлумачення філософії освіти та предмета її досліджень, що свідчить про незавершеність процесу становлення філософії освіти як науки. На це звертає увагу президент Академії педагогічних наук, академік В. Кремень: «... цей термін, як і предмет, потребує подальшого обговорення й уточнення, адже проблемне поле філософії освіти ще не склалося, хоча вже стали очевидними деякі напрями, які виявляють місце освіти в життєдіяльності суспільства й становленні людини». (Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. — К.: Грамота, 2007. — С. 481). На думку В. Кременя, предметом дослідження філософії освіти є цілі, цінності, ідеали освіти в сучасному суспільстві, їх співвідношення з технологіями і практичними засобами, а

також аналіз результатів та критеріїв їх оцінки. При цьому відомий учений наголошує, що в зазначеному контексті утворюється суперечлива система, аналіз якої виявляє дисгармонійність, неадекватність і неадекватність компонентів системи. «Важливе значення для визначення сутності філософії освіти, — на думку В. Кременя, — має з'ясування того, чим відрізняється «освічена людина» від «людини знаючої і компетентної» і що таке «людина культурна» — складний результат духовного розвитку чи просто «освічена або навчена» (Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. — С. 482–483).

Інший сучасний український філософ В. Андрущенко зазначає: «філософія ... постає у якості теорії освіти. Оскільки ж філософське засвоєння світу розгортається як осягнення всезагального, вона (філософія) виконує в освіті методологічну функцію, визначення способу здійснення якої складає предметне поле такого напряму філософування, як філософії освіти» (Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. — К.: Знання України, 2004. — С. 354). В. Андрущенко та В. Лутай у статті, опублікованій в «Енциклопедії освіти», запропонували розглядати концепцію філософії освіти через «певну систему принципів», а саме:

- постійна конкуренція (суперечності) «між двома протилежними тенденціями — індивідуальною і колективістською»;
- подолання одностороннього підходу в розумінні проблем суспільного розвитку;
- діалектичне зведення протилежностей у нескінченності до розв'язання їх загальної сутності;
- нова діалектика, тобто розв'язання суперечностей «діалоговими методами» (Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 960–961).

Отже, можна перекоонатися, що предметне поле філософії освіти залишається дискусійним. Загалом українські філософи продовжують працювати над виробленням концептуального бачення філософії освіти. Починаючи з другої половини 1990-х років, в Україні проведено кілька національних конференцій та методологічних семінарів, видано десятки монографічних досліджень та збірників наукових статей зі спеціальності «філософія освіти», успішно захищаються наукові дисертації, започатковано видання наукових журналів тощо. Знаковими подіями для філософії освіти стали видання «Енциклопедії освіти» здійснене вченими Академії педагогічних наук України, та поява в структурі Академії відділення філософії освіти.

Аналіз надбань вітчизняних і зарубіжних філософів освіти дав змогу зробити такі висновки:

- філософія освіти є закономірним явищем у науці, що адекватно реагує на зміни суспільного статусу освіти в умовах глобальної конкуренції та переходу до моделі сталого людського розвитку, яка ґрунтується на концепції суспільства знань та парадигмі освіти протягом життя;
- філософія освіти як наукова галузь теоретико-методологічного спрямування підійшла до більш чіткого окреслення свого предметно-наукового поля, спираючись на раціональні методи; вона прагне створити цілісну картину сфери освіти та відносин людини у ній, виробити систему знань про фундаментальні засади її розвитку;
- філософія освіти, перебуваючи в тісній взаємодії з педагогікою, психологією та іншими галузями науки, має зосередитися на всебічному осмисленні освітніх ідей, оскільки, як зазначав Ісаїя Берлін, «великі зрушення починалися з ідей, які народилися в людських головах»;
- філософія освіти, хоч і здій-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

снює найбільш сутнісні теоретичні узагальнення у сфері освіти, але всебічне й комплексне дослідження освіти має забезпечуватися інтегрованими зусиллями різних галузей наук, що поєднуюватимуться науковим напрямом — освітологією.

Упродовж останніх десятиліть розвиток освіти став об'єктом спеціальних досліджень різних галузей знання. Питання аксіології, онтології, логіки, методології, етики освіти знайшли своє відображення в дослідженнях з філософії освіти. Загальновідомими є завдання, що реалізуються педагогікою. А вже педагогіка як соціальна наука зосереджена на теорії та закономірностях навчання, виховання і соціалізації людини, а отже, не спроможна охопити усю сферу освіти, її цілісний феномен та закономірності розвитку. На сьогодні немає наукового напряму, в рамках якого освіта вивчалася б як цілісне явище, а міжпредметна координація та інтеграція сприятимуть дослідженню розвитку освіти у сукупності всіх чинників, впливу на неї та її впливу на суспільство. Такою наукою може стати освітологія. У 1996 р. вперше використано поняття «освітологія» і лише тепер з'явилася можливість обґрунтувати закономірність появи науки про освіту.

Освітологія має інтегрувати усі напрями наукових досліджень у сфері освіти й запропонувати новітні шляхи розвитку сфери, що без перебільшення стала сферою цивілізаційного творення. Головним завданням її є розвиток сфери освіти як цілісного суспільного феномену, що сприяє духовному, культурному, соціально-економічному й науково-технологічному функціонуванню, відтворенню і розвитку суспільства. Освітологія покликана зосередити свій науковий інструментарій на філософії, історії та соціології освіти, практичних завданнях, пов'язаних з економікою осві-

ти, освітньою політикою, удосконаленням освіти та прогнозуванням її розвитку, а також на становленні суспільства освіченої людини, формуванні сукупного інтелекту суспільства та розвитку сучасної цивілізації як цивілізації освіти і науки.

Поява освітології зумовлена логікою розвитку суспільства і освіти, а саме:

- зростаюча роль освіти в розвитку сучасної цивілізації та її вплив на особистісне становлення людини, мікро- і макро-процеси розвитку, а також потреба вивчення усіх потенційних можливостей освіти;

- глобалізація, що спонукає до формування єдиного освітнього простору та вироблення універсальї освіти;

- необхідність вироблення актуальної освітньої політики, принципів та стратегічних напрямів її розвитку;

- перехід до масової освіти не тільки загальної середньої, а й вищої, що загострює проблему підготовки інтелектуальної еліти суспільства та виокремлює роль освітології в царині суспільних наук;

- інтелектуалізація економіки та усіх сфер суспільного життя, трансформація освіти у сферу людського капіталу та її перетворення в рушія суспільного розвитку;

- потреба осягнення наукового спадку філософів, педагогів, психологів, політичних і громадських діячів про освіту як особливу сферу людської діяльності і суспільний інститут, що виокремлює науку про освіту як самостійну галузь знання;

- розмежування та окреслення поля наукових досліджень між філософією освіти, педагогікою та іншими науками, а також потребою в інтеграції їх зусиль у межах одного наукового напрямку.

Оскільки освітологія має розглядати освіту як сферу, що перебуває у процесі сталого розвитку, об'єктом її дослідження є сфера освіти, а предметом —

наявні системи та підсистеми освіти.

Перед освітологією як самостійною наукою можуть ставитися такі завдання:

- цілісне дослідження сфери освіти в різних площинах, вимірах, співвідношеннях та взаємозв'язках для виявлення закономірностей і тенденцій її розвитку;

- аналіз процесів, що відбувалися, відбуваються і відбуватимуться в освіті з метою виявлення «точок біфуркації» та найважливіших чинників впливу на освіту для футурологічного прогнозування;

- опис і порівняння різних освітніх систем з метою виділення загальних характеристик та притаманних їм особливостей;

- прогнозування розвитку освіти, аналіз і розробка принципів освітньої політики;

- окреслення категорій наукового апарату;

- створення методологічної бази для прикладних досліджень у сфері освіти;

- розробка фундаментальних проблем.

Успішне розв'язання визначених завдань можливе на основі застосування сукупності наукових методів і принципів, що успішно використовуються в царині соціально-гуманітарних наук. Насамперед це стосується таких принципів, як гуманізм, аполітичність, плюралізм, відносність результатів, взаємозалежність і розвиток, наукове абстрагування, зв'язок з практикою тощо.

Проблемне поле освітології визначається її специфікою, а відтак вивчення специфіки різних систем і підсистем освіти та їх взаємодії, порівняння і визначення місця різних елементів освіти у сфері, а також вивчення історії розвитку освіти в різних суспільствах і культурах, дослідження різних варіантів впливу та взаємопроникнення, наукове прогнозування розвитку освіти — становитимуть зміст досліджень.